

értetődő alla breve-ire kellene lassan áttérni. (Meg kell jegyeznem, hogy végeredményben az újabb, sőt legújabb énekeink is kibírják az alla breve-t.)

Alapos megfontolás után azonban — egyelőre — lemondok erről a további folytatásról.

A diminúció is, az alla breve-zés is — főleg a nem eléggé szilárd zenei alapokon nyugvók szemében — valójában tempógyorsulást jelent. Márpedig ez ma nem aggodalommentes eljárás, tehát tartózkodóan kell vele élnünk.

Az elmélet kutassa és tárja fel a való igazságot. A gyakorlat azonban szelíd átmenetekkel és okos haladással keresse meg *mindig az arany középutat*. Tessék elhinni: a magyar egyházi zenében ma ez is nagy fejlődést jelent. Harmat Artúr.

Egy 150 éves énekeskönyv

PAPP GÉZA

Akik a magyar egyházi népének történetével foglalkoznak, számontartják: 150 évvel ezelőtt jelent meg Bozóki Mihály nevezetes gyűjteménye, a „Katólikus kar-béli kótás énekes könyv”.¹

Bozókiról csak annyit tudunk, amennyit énekeskönyvében elárul magáról: hogy ő volt a (pilis) maróti templom kántora és, hogy halotti énekeket is rendezett sajtó alá.² A maróti kántor e két munkája Náray *Lyra Coelestis*-e (1695) után egy évszázaddal első vállalkozás arra, hogy az egyházi zene „napszámosai” hangjegyes kiadásban kapják kézhez a XVIII. században keletkezett s a gyakorlatban is jól bevált énekeket. A katolikus restauráció általánosan elterjedt énekeskönyve, a *Cantus Catholici* ugyanis 3 utolsó kiadványával (1703., 1738. és 1792.) már semmi újat nem hoz, Illyés kötetei (*Soltári Énekek*, *Halottas Énekek*) pedig teljesen változatlanul jelennek meg ebben a században. Kevés új éneket tartalmaz Kájoni híres *Cantionale Catholicum*-ának második kiadása (1719) is, de ebben hangjegyek nincsenek. Így aztán az új énekek csak kéziratban terjedhetnek, dallamaik meg szájról-szájra. A kortárs Szentmihályi Mihály egri kanonok, aki Bozókival egyidőben adja ki a maga 2 kötetes kóta nélküli gyűjteményét (*Egyházi Énekes Könyv*... Eger, 1797—98.), így festi a helyzetet: „Nyilván való az, hogy Hazánkban írás-béli számtalan új Énekek a' régiekhez érkeztek, mellyeknek nótái ditséretesek ugyan, és szív-ébresztők; de azok közül némelyeknek értelmi vagy homályossan, és fogyatkozásokkal írva vagynak, vagy az igaz Hitnek titkaival ellenkeznek, és a' Verseknak egyeztető zengései azokban hibáznak. Az-is való: hogy a' jelesbb Csiki Énekes Könyvnek (mely 1719-dikben nyomtatott...) és több régieknek nyomtatványi vagy éppen el-fogytak, vagy pedig el-fogyása miatt drága áron vétetnek, ez okáért a' Kántorok gyakorta némely jövevény, írott hibás Énekeket akarattyyok ellen-is kén-telenítetnek énekelni.” „Találtnak ugyan mostan-is, fő-képpen a' Dunántúl ékes Versekkel készítettett némely Könyvetskék: de ezekben a' Romai Keresztény Anyaszent-egyháznak egész esztendő-béli szokott rend-tartása szerént, úgy a' különös szükségék', és Temetések' idején való Énekek-is foglalva nintsenek: a' Szelepcsényi régi Énekes Könyvben-is ez iránt fogyatkozás lévén, panasz vagony ellene. Az okáért mind Város, mind Falu-béli Kántoroknak bővebb Énekes Könyv szükséges.”

A fent említett két énekeskönyv volt Bozóki főforrása, mint azt az *Énekes könyv* címlapján is olvashatjuk: „A' Tsiki, és Szeleptsényi nevezetű Énekes könyveinkből, a' válogatott Énekek ki-szedegetve; 's más új Énekekkel megbővítettve találtnak.”³ Újabb keletű énekeinek nagyrésze megtalálható a korabeli kisebb, helyi igényeket kielégítő ájtatossági nyomdatermékekben, énekes aprónyomtatványokban⁴ és a kántorok ránk maradt kéziratosságyűjteményeiben.⁵ Ezeknek a kéziratoknak gondos tanulmányozása és a még lappangóknak feltárása idővel felderítheti — amit egyelőre csak sejtünk —

hogy Bozóki inkább csak közlője a kor népénekkincsének, mintsem annak megreformálója s eredeti szerzeményeket nem tulajdoníthatunk neki.

Annál meglepőbb, szokatlan és eredetinek látszó a gyűjtemény anyagának csoportosítása a hit, remény és szeretet három fogalma alapján. „Első rész. Az Apostoli Hit, mely az Evangéliomokat, 's azokban a' Hitnek Tzikkelyjeit, és azokból-való Tanúságokat; az Üllő Ünnepeket, és az Oltári-Szentségnek Imádását előnkbe adja.” Az itt található evangéliumi énekeket — vagyis az egyes vasárnapokra és ünnepekre rendelt evangéliumok tartalmát és tanulságait feldolgozó verseket — Bozóki inkább magán-ájtatosságul szánta. („Ezen Evangéliomi Énekek, más sok-féle Nótákon-is énekeltethetnek, úgymint: Dítsérd Sion Meg-váltódat, 's a' t. Álla a' keserves Anya, 's a' t. mellyeket a' Keresztyén Ember a' maga ájtatossága szerént gyakorolhat.”⁶) „Második rész. A' Reménység, mely az Adventi, Karátsoni, Új-Eszteendő-napi, Víz-kereszti, Bőjti, Húsvéti, Úr Mennybe-meneteli, Pünkösti, és a' Szent Háromságról-való Énekeket foglalja magában.” Ez tehát a *proprium de tempore*, amely a régi gyűjtemények törzsét alkotta; ebben található a legtöbb régi ének. „Harmadik rész. A' Szeretet, mely a' Jésus' nevééről, Magyarok' Nagy Asszonyáról, más ditső Szentekről, és a' hét Köz-Napi Enekekkel tellyes; mellyekhez egynehány Zsoltárok, Litániák, és a' Déllesti Ájtatosságok, vagy-is Vetsernyék kaptoltattak.” (A vecsernyék zoltárai kótások.)

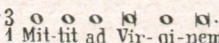
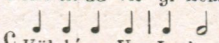
Az énekeskönyv teljes anyaga — az evangéliumi énekszövegeken kívül — 327 ének, 6 litánia és a vasárnapi vecsernye (minden magyarul), összesen 141 dallammal. A népének-szövegeknek valamivel több, mint egyharmada, dallamainak azonban majdnem a fele a régi (XVI—XVII. századi) énekkészletből való. Néhányat szokás szerint a „Régi Ének” felirattal látott el Bozóki, de ezeknél lényegesen több a 100 évet meghaladó hagyomány. A régi magyarság legkedveltebb énekei (pld. az Angyaloknak nagy-ságos Asszonya, Csordapásztorok, Imádlak tégedet láthatatlan Istenség, Krisztus feltámad, Oh áldott Szűz Anya, stb.) mind megvannak benne. A *Cantionale Catholicum* 1719. évi kiadásából átvett Új Énekek egyike a ma is ismert „Oh ki ez oltáron”. Az újabb keletű, de a század második felében már igen kedvelt és elterjedt énekek közül a következőket említjük meg: Ah, hol vagy magyarok, Áldj meg minket Jézus, *Bús fájdalom szívemet (dallama: A keresztfához megyek), *Keservesen siratja Mária fiát, *Máriát dicsérni hívek jöjjetek, *Oh Mária drága név, *Szeretlek szép Jézus, mert feletted jó vagy. (A hangjeggyel közölteket csillaggal jelöltük meg.) Bozóki felvette Faludi Ferenc énekét is (Szűzek, ifjak sírjatok), amely már a korábbi kéziratos gyűjteményekben megváltoztatott kezdettel található. A miseénekek új típusa — délnémet hatásra (deutsche Singmesse) — ekkor van nálunk kialakulóban, nem csoda, ha olyan hosszú Bozóki meghatározása: A' Sz. Misének minden Részeit magában foglaló Ének — Az Isteni Szolgálat rendéhez alkalmaztatott Ének. Az egyik ilyen „strófikus” mise-ének az „Im arcunkra borulunk”⁷ (Wir werfen uns darnieder), mely Mária Terézia hírhedt énekeskönyvéből⁸ terjedt el és vált népszerűvé a Monarchiában. De nem ez az egyetlen német dallam Bozóki gyűjteményében. Az Egek ékesége, Jer dicsérjük vég nélkül (= Ez nagy Szentség), Szent Háromságnak az én életemet, Uram hiszlek és reménylek (Herr, ich glaube, Herr, ich hoffe) — hogy csak a legismertebbeket említsük — német és osztrák énekeskönyvekből került át hozzánk.⁹

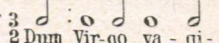
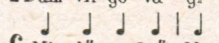
Az a dallamanyag, amely Bozóki szerkesztésében előttünk áll, alkalmas arra, hogy tanulmányozása alapján a XVIII. századi egyházi népénekről egyet és mást megállapítsunk. Az alábbiakban két kérdésre akarunk választ adni: 1. hogyan alakultak át a régi, XVI—XVII. századi dallamok a század folyamán; 2. mik a jellegzetességek az új énekeknek?

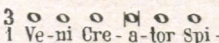
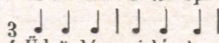
1. A legszembetűnőbb változás a dallamok ritmusában történt. A magyar, vagy a magyar ritmusrendszerrel nem ellentétes idegen dallamok ritmusa lényegében nem változott. Az idegen eredetű, illetve idegen ritmusú dallamok azonban ritmikailag határozottan „megmagyarosodtak”, kizárólagosan magyar szövegükkel énekelhetőbbé

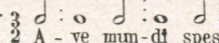
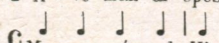
váltak. A súlytalan kezdet eltűnt s a himnuszok jambikus vagy trochaikus lejtése egyforma hosszú hangokban egyenlítődtől ki, csak a sorok végén engedve megnyugvást.

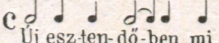
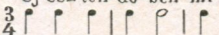
Sorfaik szerint csoportosítottuk a legjellemzőbb példákat, egymás alatt közölve a régi és új ritmizálást.

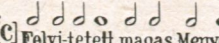
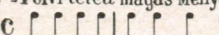
1. $\frac{3}{4}$
 1 Mit-tit ad Vir-gi-nem (1651)

 C Kül-dé az Úr Is-ten

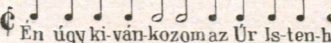
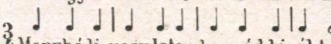
2. $\frac{3}{4}$
 2 Dum Vir-go va-gi-en-tem (1651)

 C Mi-dön a Szűz Magzattját

3. $\frac{3}{4}$
 1 Ve-ni Cre-a-tor Spi-ri-tus (1651)

 4 Üdvözlégy vi-lág Asz-szonya

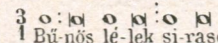
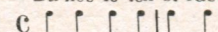
4. $\frac{3}{2}$
 2 A-ve mun-dt spes Ma-ri-a (1651)

 C Meny-or-szág-nak Ki-rályné-ja

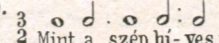
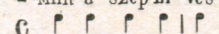
5. $\frac{3}{4}$
 Új esz-ten-dő-ben mi vi-gadjunk (1651)

 C

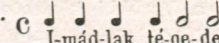
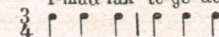
6. $\frac{3}{4}$
 [C] Fel-vi-tetett ma-gas Meny-or-szág-ban (1651)

 C

7. $\frac{6}{4}$
 6 Én úgy ki-ván-ko-zom az Úr Is-ten-hez (1693)

 4 Meny-bé-li nagy Isten hoz-zád ki-ál-tunk

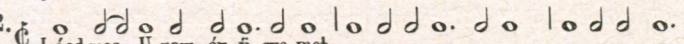
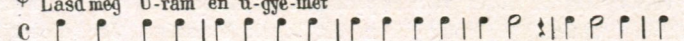
8. $\frac{3}{4}$
 6 Én nagy vi-gas-sá-gos (1651)

 C Ő-rö-met hir-de-tek

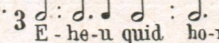
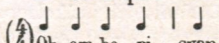
9. $\frac{3}{4}$
 1 Bű-nös lé-lek si-rasd kér-lek U-rad-nak nagy kin-ját (1676 k.)

 C

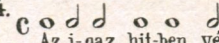
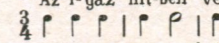
10. $\frac{3}{4}$
 2 Mint a szép bí-ves pa-tak-ra a szar-vas ki-ván-ko-zik (1607-1651)

 C

11. $\frac{3}{4}$
 C I-mád-lak té-ge-det lát-ha-tat-lan Is-ten-ség (1651)

 C

(teljes strófák)

12. $\frac{6}{8}$
 6 Lásd meg U-ram én ű-gye-met (1693)

 C

13. $\frac{3}{4}$
 3 E-he-u quid ho-mi-nes su-mus?

 (4) $\frac{4}{4}$ Oh em-be-ri gyar-ló nem-zet-ség

14. $\frac{3}{4}$
 C Az i-gaz hit-ben vé-gig meg-ma-rad-junk (1651)

 C

Ami a melódia változását illeti, egyrészt a *diesis* gyakori szerepe (zárlatokban a vezetőhang kihangsúlyozása), másrészt az itt-ott előforduló átmenő és váltóhangok alkalmazása tűnik fel. Az előbbi az egyházi hangnemek dallamvilágától való fokozatos elávodlásra vezetett, az utóbbi azonban Bozóki lejegyzésében inkább látszik a népi díszítőhangok durva megrögzítésének, mint a németes hajlítások egyszerű utánzásának.

2. Az új népénekek legfőbb jellegzetességei a visszatérő-forma, az egyes sorok túlnyomólag magas szótagszáma (emellett nagy hangterjedelem) és a „modern” dűrmoll tonalitás. Tematikában a gyakori szekvencia és hangzاتفelbontás, indokolatlan nagy dallamugrások, németes hajlítások és a vezetőhang fontos szerepe jellemzi ezeket a dallamokat. Míg az előző század egyházi népénekkincsében alig találunk 2—3 AABA formájú dallamot, addig Bozóki gyűjteményeiben feltűnően nagy számmal van képviselve ez a forma (Jöjj el Jézus, én .. erelmem).¹⁰ Mellette az AABB (Szeretlek szép Jézus), AABC (Menny, föld, tűz, víz, levegőg) és az ABCD formára (Előtted Jézusom leborulok) találunk több példát. A versszakokon belül a sorok szótagszáma átlagosan 12—20 (de van egy ének, melyben 10+10+14, ill. 12+12+10 tagolású 34 szótagos sorok vannak!). Határozott típusként csak a 4×15-ös válik ki, mely előszeretettel párosul az AABA formával (Mondj éneket zengő nyelvem). A dallamok ritmikája rendkívül szegényes. Azt már láttuk, hogy — eltekintve a magyarosodástól — hogyan színtelenedett el a régi dallamok változatos ritmusa. A XVIII. századi dallamok túlnyomó többségének egyenletes negyedekben mozgó egyhangú ritmikáját csak a sorzáró hangok (ritkán a mellékezőzárónál is) természetes nyújtása és a hajlítások nyolcad hangjai teszik elviselhetővé (Ah félek, rettegek — Oh szentséges, oh kegyelmes). Aránylag sok a mélyjárású és plagális dallam (Tsudákkal tündöklő — Szerelmes édes Jézusom). A német-csiztrák vendégdallamok hatása leginkább a melódia szokványos fordulataiban érezhető. Nem egy dallamban találjuk ezt, vagy ehhez hasonló zárlatot: f r m d | r t d — ||. A dűrmoll tonalitásból folyó harmonikus gondolkodás előtérbenyomulása magyarázza meg a hangzاتفelbontások gyakoriságát.

Vá-las-zot-tak ga-bo-ná-ja (Velünk lakó Sz. Osta)

.. el - mém se - té - tül,
bo - mály - ba ké - szül (Oh nagy Isten!)

I-mádjuk Is - te-műn-ke-t Jöjj el oh Jé - su - som Boldogtalan bú-nős lé-lek (1806)

Lég-y ör - ző paj - zsom (Szerelmes édes Jézusom)

Jaj szo-mo-rú si-ral-mas szó (1806)

Kromatika is előfordul két evangéliumi énekben, de nem hisszük, hogy mögöttük népi gyakorlat volna.

A század folyamán tovább folyik az idegen dallamok beszívargása a hazai népénekkincsbe, ez azonban — ellentétben a XVI—XVII. századi német és cseh hatással — már ritkán jelent gazdagodást. A XVIII. század második felében a német egyházi népének is hanyatlásnak indul, átjárja a racionalizmus és jozefinizmus, a hit nélküli kereszténység szelleme. A régi dallamok ott is átalakulnak, ritmus és dallam egyaránt megváltozik, az új dallamkincsben pedig ismeretlen az egyházi hangnemek komoly patinája. Az énekeskönyvekben sok a felszínes és triviális opera-melódia. Mária Terézia énekeskönyvének dallamai, melyek — érthető okokból — a legkönnyebben juthattak be a magyar templomokba, szövegükkel együtt „vizenyősek” és semmitmondók.¹¹ Ezek az énekek bizony csak a magyar művelődés kárára terjedtek. Ebben a korban, amikor az előző századok jelentős idegen eredetű, de egyházas, formában és tartalomban egyaránt értékes énekanyaga nagyrésztben már asszimilálódott és örökletes hagyománnyá

vált népünk szellemi életében, ez az újabb idegen hatás — a gyökeresen magyar dallamvilágtól amúgyis távol álló s még hozzá selejtes német énekek révén — kedvezőtlenül befolyásolta fejlődésében a magyar egyházi népéneket.

¹ Mellyben foglaltatik az apostoli hit, reménység, és szeretet, három részekre felosztva, és az egész esztendőre alkalmaztatva, ... Bozóki Mihály, A' Maróti Egyháznak leg-kisbebb Szolgája, és Kántora által muszika-kótákra alkalmaztatott. Vátzonn, Nyomlattatott Maramarossi Gottlieb Antal' betűivel, és költséggel 1797. — 4r., 323 lap.

² A' jól meg-halásra serkentő magyar egyházi énekes könyv... 1806. (Vác és Nagyvárad). A kiadó már előre beharangozza: „Azt-is akartam egyszer'smind jelenteni az érdemes olvasóknak, hogy az Halotti Énekek-is sok más meg-bővítettett újj Énekekkel ilyen formában ki-fognak bősáttatni.” — Ez a gyűjtemény külön szöveges kiadásban is megjelent ugyanabban az évben.

³ „Szeleptsényi”, azaz „Cantus Catholici ex editione Szeleptseniana” — a Szőlősy-féle gyűjtemény valamelyik XVIII. századi kiadása.

⁴ L. Gacs Emilián, Agárdi László és Alszegehy Zsolt felsorolását (Irodalomtörténeti Közlemények 1938. 188—191., Irodalomtörténet 1943. 170. és 1947. 34—37. l.).

⁵ Ilyen pld. a Szoszna-gyűjtemény (1714—15), Nagyécsi é. k. (1725), Vöcsey János é. k. (1752), Zirci kézirat (1754—66), Dóri é. k. (1763—69), Bajnai é. k. (1765—67), a M. Nemz. Múzeum és Erdélyi Múzeum ktváranak katolikus énekeskönyvei a 60-as és 80-as évekből, stb.

⁶ Egy evangéliumi éneket — kissé átdolgozva — felvett a Szent vagy, Uram! is (91. sz.).

⁷ Ányos Pál gyűjteményében (Énekek Könyve, 1785) jelent meg először. Talán az ő fordítása.

⁸ Katholisches Gesangbuch, auf allerhöchsten Befehl Ihrer k. k. apost. Majestät Marien Theresiens zum Druck befördert. Wien. (1774—80.)

⁹ A magyarországi evangélikus tótok énekeskönyvéből (Tranowski: Cithara Sanctorum, 1684) is kerültek át dallamok, pld.: Üdvözlégy Mária, tengernek csillagja.

¹⁰ Több példa található a SzVU!-ban (108., 127., 141., 148., 238., 283. és 292. sz.).

¹¹ „... wässerig und nichtssagend”, állapítja meg Bäumker, a német egyházi népének alapos ismerője. (Das katolische deutsche Kirchenlied, III. k. 1891. 12. l.)

Nem Füll tsiklándoztató...

Báró Amade László, a XVIII. század kedvelt lírikusa, istenes énekeket is írt. Míg szerelmi versei csak jóval halála után jelentek meg, ezeket — „*Buzgó szívnek énekes fohászzkodásai*” címmel — 1755-ben Bécsben dallamokkal együtt ki is nyomatta. A 32 lapos kis füzet előszavában így nyilatkozik róluk: „Notája ugyan ezeknek, nem olly Füll tsiklándoztató, és torok csattogató mesterséges Világi Éneklésekre vannak alkalmaztatva; hanem csak a' Lelki edgyügyü Szelid szívnek igen belső affectussinak zengő Magyarázására...” Ennek a kornak nem csak a prózája ilyen cifra; a német és olasz dalirodalom hatására a régi egyházi énekek nemesveretű melódiái is átalakulnak. Ime, mi lett Náray „Áldott szent Istenem” kezdetű énekéből:

I - mád - lak oh Szent Os - tya! Ki - vel Test Vé - rét osz - tya, bús lel - lem - nek!

Memye - i ir - gal - masság! Vég - he - tet - len nagy jó - ság én szívemnek.

NB. Az első vonalon lévő kis fekete kocka itt nem szünetet, hanem lélekzetvételt jelez s a záróhangot voltaképen megnyújtott (fermátás) pontozott negyed hangjeggyel kellene jelölni. A dallamot v. ö. „Szent Vagy, Uram!” 116. és 126. sz.

Papp Géza.